

Антоніна Аніщук, асистент кафедри дошкільної освіти
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, Чернігівська область

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ МОВЛЕННЄВОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті розкривається актуальність проблеми оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників. Автором виділено і обґрунтовано комплекс педагогічних умов, що сприяють виникненню у дитини потреби у мовленнєвому самовираженні. Визначено основні концептуальні засади організації моделі оптимізації мовленнєвого самовираження в умовах ДНЗ.

Постановка проблеми. Одним із провідних напрямів Базового компонента дошкільної освіти є спрямованість педагогічного процесу на формування суспільно значущих цінностей, задоволення інтересів і потреб особистості, створення сприятливих умов для її самовизначення, самовираження і самореалізації. Особливої актуальності набуває проблема формування особистості високого рівня духовності й культури, представника суспільства, здатного вільно й відповідально визначати свою позицію серед інших, гнучко реагувати на зміни у навколишній дійсності і самому творити їх. Важливою особливістю нової, компетентнісної парадигми дошкільної освіти є зміщення акцентів з активності дорослого як центру відліку у традиційній педагогіці на суб'єкту активність дитини. Дитиноцентризм означає оптимізацію навчально-виховного процесу в напрямі врахування потреб, інтересів, можливостей зростаючої особистості. Відповідно, у центрі уваги постає дошкільник як активний суб'єкт життя, діяльності, здатний в процесі навчання і виховання спиратися на власний життєвий досвід, збагачувати його, з допомогою дорослих оволодівати вмінням довіряти йому.

У дошкільному віці мовленнєва діяльність посідає значне місце у загальній активності дитини. Саме у мовленнєвій діяльності функціонують слова, словосполучення, речення, які є головними мовними засобами формування та висловлювання думок, настроїв, почуттів, намірів, взаємного обміну інформацією. Слово виступає як засіб самовираження дитини, відповідає більш глибокому і складному внутрішньому ставленню до життя, навколишніх і самої себе. Тому одним із завдань сучасного педагога є розвиток у дошкільнят потреби у мовленнєвому самовира-

женні, створення таких мовних ситуацій, які б активізували усне висловлювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними засадами в обґрунтуванні педагогічних умов виступили: лінгводидактичні підходи до створення мовленнєвого середовища, зорієнтовані на цінності та інтереси дитини, які висвітлені у працях К. Менга, А.М. Богущ, К.Л. Крутий, А.М. Гончаренко, Л.О. Калмикової та ін.; ідеї диференційованого підходу у вихованні дітей різної статі (Т.В. Говорун, В.Д. Єрмеєва, Я.Л. Коломинський, О.Л. Кононко, Т.Д. Лоскутова, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелєва, Т.П. Хризман та ін.); теоретичні узагальнення щодо формування позитивного "образу-Я" (О.Л. Кононко, М.І. Чистякова, І.А. Кузьмичева та ін.); основні положення лінгводидактики щодо методів та прийомів формування мовленнєвої культури дітей та дорослих (А.М. Богущ, А.М. Гончаренко, Т.О. Піроженко та ін.).

Метою даної статті є теоретичне обґрунтування та характеристика педагогічних умов оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників в умовах комунікації. Відповідно, основними завданнями є: теоретично обґрунтувати та охарактеризувати педагогічні умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження дошкільників; розкрити шляхи їх реалізації; визначити основні концептуальні засади організації моделі оптимізації мовленнєвого самовираження в умовах ДНЗ.

Виклад основного матеріалу. Умови оптимізації процесу мовленнєвого самовираження – це ті чинники, що стимулюють, активізують мовленнєву діяльність дітей, обумовлюють повніше виявлення їхніх можливостей та умінь, не викликаючи, водночас, переобтяження ні дітей, ні пе-

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ МОВЛЕННЕВОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

дагогів. Дієвим чинником, що з умови оптимізації продукує новий етап процесу мовленнєвого самовираження, виступають вихователі, діти. Зважаючи на складність процесу самовираження, його залежність від багатьох чинників, можна констатувати, що оптимізацію мовленнєвого самовираження дошкільників не може задовольнити якась одна педагогічна умова чи декілька умов, не пов'язаних безпосередньо сутнісними зв'язками. Тому необхідний певний комплекс педагогічних умов, під яким розуміємо таку сукупність, у якій кожна умова слугує досягненню однієї з послідовних конкретизованих цілей на шляху до зазначеної кінцевої мети. Таким чином, кожна попередня умова готує підґрунтя для наступної, що й характеризує їхній взаємозв'язок.

Обґрунтований нами комплекс включає такі педагогічні умови: *створення розвивального мовленнєвого середовища; врахування статевих відмінностей в розвитку мовлення дошкільників; формування позитивного ставлення дошкільника до себе і до тих, хто його оточує; виховання мовленнєвої культури дорослих та дітей.*

Створення розвивального мовленнєвого середовища забезпечує: впровадження особистісно орієнтованого підходу до мовленнєвого розвитку дошкільників; поетапну перебудову взаємодії педагога з дошкільниками на основі збільшення ролі мовленнєвої складової взагалі, пов'язаної з особистісним самовираженням зокрема; освоєння дітьми життєвосміслових мовленнєвих конструктів у контексті їх творчої самореалізації; заохочення і схвалення педагогом конструктивних форм мовленнєвого самовираження дошкільників; збагачення особистого досвіду дошкільника враженнями від ефекту “приємних” слів; впровадження гендерного підходу до мовленнєвого виховання дошкільників; вдосконалення мовленнєвої культури педагогів і батьків.

Основне завдання щодо створення мовленнєвого середовища, як вважає К. Менг, є включення дитини в “інтеракційну (взаємодіючу) діяльність”, яка передбачає наявність в неї мовленнєвих знань, умінь і навичок, що є однією з базисних характеристик особистості, її компетентності [9, 241]. Л.П. Федоренко, М.Р. Львов, пропонують такі визначення потенціалу мовленнєвого середовища, як “розвивальні можливості мовленнєвого середовища, в якому росте дитина” [12, 9], “природне мовленнєве середовище, в якому росте дитина” [8, 182]. Під природним мовленнєвим середовищем М.Р. Львов розуміє мовлення, яке сприймає дитина в природних умовах: мовлення членів сім'ї, товаришів, знайомих, мова ра-

діо і телебачення, мова книжок, які читають дитині, тощо. Л.О. Калмикова приділяє важливе значення формуванню у дошкільників потреби в мовленнєвій діяльності дитини в природних умовах, оскільки така діяльність, за словами автора, породжується бажанням висловлювати свої думки, почуття, настрої, обмінюватися ними з людьми, передавати інформацію. Дане середовище може бути як сприятливим для мовленнєвого розвитку, так і навпаки [3]. Сприятливе середовище уможливорює засвоєння дитиною позитивних мовленнєвих зразків і несприятливе – відсутність таких зразків, або засвоєння дитиною мовленнєвих конструктів, які мають негативний відтінок (брутальні, образливі слова; деструктивні форми звернення тощо).

К.Л. Крутій пропонує модель створення освітнього мовленнєвого середовища, яка складається зі спеціально організованої мовленнєвої діяльності дітей, спільної доросло-дитячої мовленнєвої діяльності, вільної самостійної мовленнєвої діяльності дітей. Найбільш ефективними вправами, на думку автора, є мовленнєві ситуації та мовленнєві вправи, які сприяють й стимулюють мовленнєвий розвиток, активність і самостійність дитини дошкільного віку [7, 23] О.Л. Кононко однією з умов організації розвивального середовища виділяє домірну тональність мовлення, виважені й урівноважені звернення й оцінки, спокійні, з відтінком гумору, зауваження [6].

На проблему створення розвивального середовища звертала свою увагу і М. Монтессорі, яка найважливішою передумовою розкриття дитиною внутрішнього світу вважала вільну самостійну діяльність у створеному педагогом середовищі. Дорослому відводилася роль опосередкованого учасника, організатора розвивального середовища, яке сприятиме активності кожної дитини, заохочення її до творчих ініціативних кроків. Поступово в сприятливих умовах життєзабезпечення у малюка формується індивідуальний внутрішній світ, що й визначає характер всієї його діяльності, в тому числі і мовленнєвої [10].

Програма виховання і навчання має бути адресною, індивідуалізованою, враховувати фізичні, психологічні і соціальні особливості хлопчиків та дівчаток. Тому наступна *педагогічна умова передбачає врахування статевих відмінностей в розвитку мовлення дошкільників*, що забезпечується розв'язанням таких завдань: збагачення мовлення хлопчиків приємними, лагідними словами; проведення корекційної роботи з викорінення грубих слів як із мовлення хлопчиків, так і дівчаток; гармонізація до певної міри висловів хлопчиків і дівчаток повноцінними мовленнєвими

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ МОВЛЕННЄВОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

конструктами, заповнення їх більшою повнотою і виразністю.

Ідея диференційованого виховання хлопчиків та дівчаток знайшла втілення ще у працях відомого французького мислителя Ж.-Ж. Руссо, який обґрунтував необхідність різного підходу у вихованні дітей різної статі і запропонував програму такого виховання. Цікавими, на нашу думку, є його роздуми про жіночність. Він виділяє чуйність, м'якість, співпереживання, делікатність, благородство, вважає, що дані риси мають бути притаманні дівчинці від природи і було б неприродним, якби у дівчинки формували чоловічі риси. Приходить до висновку, що виховання хлопчиків і дівчаток має бути різним відповідно до їх природної сутності. У формуванні статевих відмінностей, на думку О.Л. Кононко, важливу роль відіграють соціальні і культурні впливи. Статева диференціація набуває смислу лише за умови її включеності в діяльність, передусім у спілкування дитини з іншими людьми [6, 212 – 213]. Я.Л. Коломинський зазначає, що важливим фактором статевої соціалізації є батьки, брати та сестри, вихователі й однолітки [4, 7]. Але варто наголосити на тому, що під час спілкування, дитина сама активно накопичує досвід про статеві ролі і перевіряє свої гіпотези. У процесі мовленнєвого самовираження дитина відтворює взаємини представників різної статі. Дослідження В.Д. Єремєєвої, Т.П. Хризман констатують, що саме хлопчикам не вистачає позитивних емоцій, добрих почуттів. Важливою частиною роботи з формування жіночності у дівчаток є моделювання спеціальних проблемних ситуацій, які вимагають від дівчинки прояву чуйності, вміння тактовно попросити вибачення, визнати свою провину, коректно допомогти хлопчикам виправити помилку, попросити про допомогу, знайти мирний шлях розв'язання конфлікту та ін. Виходячи з вищезазначеного, наша робота на етапі формування була спрямована на формування у хлопчиків емоційно-ціннісного ставлення до інших, гармонізацію висловів хлопчиків і дівчаток емоційно-забарвленими мовленнєвими конструктами, заповнення їх більшою повнотою і виразністю.

Формування у дитини внутрішнього погляду на себе як на члена сім'ї, певного угруповання є важливим завданням педагога. Хлопчики та дівчатка мають бачити в собі особистість зі своїми чеснотами, вадами та недоліками. Вони повинні навчитися невимушеної поведінки, регулювання власних емоцій, засвоїти культуру спілкування з дорослими та однолітками чоловічої та жіночої статей. Доступні і близькі дошкільникам за змістом, короткі за формою потішки, народні казки

та ігри, приказки і прислів'я можуть стати важливим засобом статевого виховання. Система знань особливостей мовленнєвих характеристик хлопчиків та дівчаток допоможе дорослому правильно оптимізувати процес мовленнєвого самовираження.

Для *формування позитивного ставлення дошкільника до себе і до тих, хто його оточує*, сучасні науковці пропонують наступні форми та методи роботи. Методику формування у дітей позитивного "образу Я", розвитку правильного уявлення про себе та інших, вміння виражати різні почуття та приймати до уваги почуття іншої людини розробила М.І. Чистякова [13]. Вона зазначає, що словесне вираження почуттів з'явилося у людини з розвитком мовлення і на сучасному етапі займає провідне місце. Основна мета її методики – подолання бар'єрів у спілкуванні, розвиток кращого розуміння себе та інших, створення можливостей для самовираження. О.Л. Кононко пропонує через систему індивідуальних бесід і тренінгів вносити корективи у мовлення дорослих, а саме: відмова від негативних суджень, образливих оцінок, опанування науки й мистецтва використання слів довіри, підтримки, співчуття, вживання висловів "Ти заслуговуєш на увагу інших!"; надавати перевагу запитальній формі звернення до дитини: "А ти як вважаєш?", "Якої ти думки про себе?", "Чи погоджуєшся з моєю оцінкою?", "Чому так?", "Чому ні?" Методика В.Е. Царьова, І.А. Кузьмичової "Виховання особистості позитивним вчинком" [14] ставить за мету – розвиток у дошкільників здатності до самоздійснення, самореалізації, самоствердження. Важливим елементом зазначеної методики є збагачення досліджуваних умінь розпізнавати й вербалізувати свої та однолітків емоційні стани і думки. Автори пропонують використовувати спеціальні заняття-практикуми з дошкільниками з теми "Саморозуміння", які б вправляли дітей в умінні "розмірковувати про себе", пов'язувати позитивні вчинки з самооцінкою; роботу з казкою.

Методика О.Н. Колесникової спрямована на формування позитивної самооцінки у дітей. Автор пропонує індивідуальні та групові творчі завдання, які надають практично необмежені можливості для самовираження й самореалізації у продуктах творчості. Дітям пропонувалося скласти творчі розповіді з власного досвіду на запропоновані вихователем теми, що потребувало вміння пригадати, виділити найістотніше з пережитого і передати враження своїми словами. У процесі такої роботи активізується словник, закріплюється вміння виражати свої думки, спогади, бажання і мрії в словесній формі.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ МОВЛЕННЄВОГО САМОВИРАЖЕННЯ ДОШКІЛЬНИКІВ

Виховання мовленнєвої культури дорослих та дітей потребує спільної роботи дошкільного закладу і сім'ї. Оскільки дорослі – основне джерело надходження лексики в словник дитини, то виховання мовленнєвої культури дорослих забезпечить для дітей позитивний мовленнєвий приклад, який включає: пропонування дорослим ідеальних (або наближених до них) еталонів мовлення з дитиною; збагачення лексичного словника; звільнення мовлення від образливих слів; урівноважений тон; позитивну емоційну забарвленість звернень; індивідуалізоване звернення до дітей (врахування тих позитивних форм звернення, які існують в сім'ї: пестливі імена, приємні слова, слова-заохочення і т.д.).

А.М. Богуш застерігає батьків від вживання у своєму мовленні жаргонів, слів-паразитів, вульгаризмів і пропонує використовувати у роботі з дітьми твори усної народної творчості – прислів'я, приказки, загадки, скороговки; для яскравості і образності мовлення – влучні порівняння, поетичні вирази. Яскрава, виразна мова дорослих привертає увагу дітей, а суха, монотонна викликає у них байдуже ставлення, роздратованість. Автор радить батькам мати вдома орфографічні словники, які дадуть можливість дорослим у будь-який час дізнатися про правильну вимову слів. Т.О. Піроженко пропонує ряд дидактичних ігор та вправ на збагачення активного словника. Звертає увагу на те, що зміст і форма висловлювання залежать насамперед від розуміння дитиною відносин між учасниками, а саме: "Хто?", "Чому?", "Для чого?" говорить. Значну увагу приділяє мовленнєвотворчій діяльності дітей дошкільного віку. Її методика ґрунтується на переказуванні літературних текстів, складанні зв'язних висловлювань, лексико-граматичних вправах, мовленнєвих іграх, іграх-драматизаціях, складанні власних розповідей та ін. О.Л. Кононко рекомендує збагачувати не тільки активний словник, а й пасивний, оскільки саме він є важливим показником особистісного становлення вихованця. Збагачення пасивного словника уможливорює розуміння та використання дитиною мовленнєвих засобів, які найточніше виражають почуття та ставлення [5, 9]. А.М. Гончаренко особливу увагу приділяє формуванню у дошкільників вміння застосовувати інтонаційні відтінки свого голосу відповідно до змісту висловлювання. Автор пропонує вправи, спрямовані на обігрування слів, якими діти користуються у процесі життєдіяльності: запрошення, пропозиція, привітання, відмова, запитання, подяка, прохання, доручення та ін., при цьому їх увага зверталась на змістове навантаження слів та їх інтонаційне забарвлення, емоційний стан адресата, викликаного таким словом.

Таким чином, вищезазначені умови можуть бути виконані тоді, коли їх реалізація буде забезпечуватись, з одного боку, професійною мовленнєвою компетентністю та особистими якостями педагога, а, з іншого – досконалою мовою батьків, яка б засвічувала оптимальний рівень їхньої мовленнєвої культури.

Як **висновок** зазначимо, що основними концептуальними засадами організації моделі оптимізації мовленнєвого самовираження в умовах ДНЗ виступають: створення розвивального мовленнєвого середовища (Л.П. Федоренко, К.Л. Крутий, М.Р. Львов); сприяння вільному прояву мовленнєвої активності дошкільника, повній свободі висловлювань (Т.О. Піроженко, Л.О. Калмикова, А.М. Гончаренко); виховання мовленнєвої культури дорослих та дітей, пропагування дорослим конструктивних форм мовленнєвих висловлювань (А.М. Богуш, А.М. Гончаренко); врахування статевої диференціації у формуванні мовленнєвих умінь і навичок, необхідних для вираження внутрішнього світу Я.Л. Коломієць, Т.М. Титаренко, О.Л. Кононко); використання художніх творів як важливого засобу збагачення активного словника дошкільників, а позитивних якостей героїв як орієнтиру для виховання мужності у хлопчиків та ніжності, чуйності у дівчаток (А.М. Гончаренко); формування позитивної самооцінки, сприяння усвідомлення дитиною свого внутрішнього світу (М.І. Чистякова, О.Н. Колесникова, О.Л. Кононко); оснащення адекватними мовленнєвими засобами повноцінного вираження себе – переживань, ставлень (Т.О. Піроженко).

1. Богуш А.М. *Мова ваших дітей*. – К.: Радянська шк., 1989. – 130 с.

2. Гончаренко А.М. *Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників: Дис...канд. пед. наук:13.00.08*. – К., 2003. – 214 с.

3. Калмикова Л.О. *Комунікативний підхід до розвитку мовлення дошкільнят // Педагогіка і психологія*. – 1996. – №1. – С. 51 – 55.

4. Коломинский Я.Л., Мелтсас М.Х. *Роль дифференциация пола у дошкольников // Вопросы психологии*. – 1985. – №3. – С. 165 – 170.

5. Кононко О.Л. *Орієнтир сьогодення – компетентна особистість // Дошкільне виховання*. – 2005. – №7. – С. 7 – 9.

6. Кононко О.Л. *Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві): Навч. посіб.* – К.: Освіта, 1998. – 225 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНИХ ВПЛИВІВ НА ПЕДАГОГІЧНО ЗАНЕДБАНИХ ПІДЛІТКІВ ЧЕРЕЗ ІНТЕРАКТИВНІ ФОРМИ РОБОТИ

7. Крутий К.Л. Створення мовленнєвого середовища: теоретичні засади і практична реалізація. – 2-е вид. – Запоріжжя: ТОВ “ЛІПС”, 2006. – 168 с.
8. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка. – М.: РОСТ, СКРИН, 1997. – 256 с. – С. 182.
9. Менз К. Коммуникативно-речевая деятельность старших дошкольников в ситуативной обусловленности (компоненты и градации) // Психолингвистика / Отв.ред. А.М. Шахнарович. – М., 1984. – С. 241 – 259.
10. Монтессори М. Помоги мне сделать это самому / Сост. М.В. Богуславский. – М.: Издат. Дом “Карапу”, 2002. – 272 с.
11. Пироженко Т.О. Коммуникативно-речевое развитие ребенка. Монография. – К.: Норе-принт, 2002. – 309 с. – Библигр.: С. 286 – 309.
12. Федоренко Л.П. Методика развития речи детей дошкольного возраста. – М.: Просвещение, 1977. – 239 с.
13. Чистякова М.И. Психогимнастика / Под ред. М.И.Буянова. – М.: Просвещение, 1990. – 128 с.
14. Царев В.Е., Кузьмичева И.А. Психолого-педагогические принципы воспитания поступков в концепции К. Оллред // Вопросы психологи. – 1988, №6. – С. 134 – 140.

Марія Ярошко, аспірант кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНИХ ВПЛИВІВ НА ПЕДАГОГІЧНО ЗАНЕДБАНИХ ПІДЛІТКІВ ЧЕРЕЗ ІНТЕРАКТИВНІ ФОРМИ РОБОТИ

У статті висвітлюються особливості виховних впливів на педагогічно занедбаних підлітків, які здійснюються педагогами, вчителями, батьками в процесі залучення їх до різноманітних інтерактивних форм роботи. Тому у дозвілєвій діяльності членів клубу за інтересами, таке спілкування класифікується як: спілкування з пізнавальною метою, ціннісно-орієнтаційне спілкування, спілкування з метою творчих занять, розваги, з метою встановлення контактів, дружніх і товариських взаємовідносин.

Постановка проблеми. Зміни в політичному, економічному та соціальному житті держави вимагають формування гармонійно розвиненої особистості, громадян, які здатні не тільки адаптуватися до нових умов розвитку суспільства, а й брати активну участь у житті країни. Провідна роль у формуванні творчої особистості належить вихованню як об’єктивному процесу цілеспрямованої підготовки до виконання різноманітних функцій, до виявлення активної життєвої позиції. Найкращим є виховання, яке допомагає дитині знайти шлях до себе, пробудити віру у свої сили і можливості, сформувати світогляд, підготувати до життя.

Особливо гостро проблема пошуку шляхів здійснення виховних впливів на педагогічно занедбаних підлітків, постає саме у процесі організації виховної роботи у підліткових клубах за інтересами. Загальновідомо, що соціалізація підлітка найактивніше проходить у галузі його позанавчальної, позашкільної діяльності, питома вага яких

становить 40% усього активного часу школяра. Це зумовлює пошук ефективних форм і методів педагогічного впливу на дітей і підлітків у позанавчальний період. Реалізація цієї мети значною мірою залежить від діяльності позашкільних навчальних закладів – важливої ланки неперервної освітньої системи. Це знайшло відображення у багатьох державних документах.

Як зазначено в Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття), позашкільне навчання і виховання спрямоване і на забезпечення потреб особистості у творчій самореалізації, здобуття дітьми додаткових знань, умінь, навичок відповідно до їхніх інтересів, інтелектуального і духовного розвитку, підготовку до активної професійної та громадської діяльності [1, 15 – 19].

Аналіз діяльності студентських підліткових клубів спонукає до пошуку нових оптимальних шляхів і засобів здійснення виховних впливів на педагогічно занедбаних підлітків.